

ՊՐՈՖ. ԴՈԿՏ. Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ովհաննես Սարկավագի աշխատություններից, ըստ մատենագրական տեղեկությունների, արժեքավոր գործ է հանդիսացել նրա պատմությունը: Իրավացի է Ալիշանը, երբ գրում է. «Անշուշտ իր ամեն գործքերուն մեջ գլուխ գործոց սեպելու է իր Պատմությունը, որ դեռ կորսվածներուն կարգն է ինձի»¹:

Հովհաննեսի այս կորած պատմությունը, Ալիշանի կարծիքով, բաղկացած է եղել երկու մասից. առաջին մասում շարադրված է եղել սկյութացվոց պատմությունը — տեղեկանքի հանդես գալը, նրանց արշավանքները, Տուրքիլ բեկի, Մահմուդի և Ալիաալանի պատմությունները և այլն, իսկ երկրորդ մասում շարադրված է եղել Մեխքաշի պատմությունը²: Նույն կարծիքն է հայտնել նաև Կ. Զարբանեկյանը³: Եվ այս տեսակետը, պետք է ասել, քաղաքացիություն է գտել հայագիտության մեջ:

Մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ ընդհանրացած այս կարծիքը ճիշտ չէ: Սամվել քահանա Անեցու մի տեղեկությունից այսպիսի երևում է, որ Հովհաննեսի վերել հիշված աշխատությունները ոչ թե մի գրքի երկու մասերն են հանդիսացել, այլ Հովհաննեսի պատմական տարբեր աշխատությունները: Սամվել Անեցու տեղեկությունից երևում է նաև, որ նա իր ժամանակագրությունը շարադրելիս, Հովհաննեսի վերել հիշված պատմությունից առաջինը, այսինքն «Սկյութացվոց պատմությունը», որն առաջնորդում տեսած է եղել իր ուսուցչի մոտ, ձեռքի տակ

չի տնեցել և չի կարողացել օգտվել նրանից, իսկ երկրորդը, Մեխքաշի պատմությունը, ունեցել է և օգտվել:

«Ջալսուսիկ նշանաւ գրոյ եցոյց մեզ իմաստասէրն (Յովհաննէս), մինչեւ ցՄեխքաշն, — գրում է Անեցին, — զոր յւրում տեղւոյն գրեցից սարին ձեռնուղեկեամբ, իսկ զհօրն նորա ժամանակ, զարինախաննին Ալիաալանայ, եւ զնորին հօրն եւ զհաւուց որ Տուրքուպէկ եւ Մահմուտ եւ Սարքուկ անուանք են նոցա, տեսաք երբեմն գրեալ սորին ձեռօք ստոյգ գտաւաւ, եթէ հանդիպիմք մատենին եւ մեք շարադրեսցուք, եւ թէ ոչ՝ լքցուք»⁴:

Ինչպես տեսնում ենք, Հովհաննեսի պատմական աշխատություններից ունենք ո՛չ թե մեկ, այլ երկու կորուստ:

Հովհաննեսի նշված աշխատություններից ոչ մեկն ամբողջությամբ, դժբախտաբար, մեզ չհաջողվեց հայտնաբերել Հայկ. ՍՍՈ Պետական մատենադարանում: Միայն առաջին պատմությունից, այսինքն այն պատմությունից, որն Անեցին տեսած է եղել իր ուսուցչի մոտ բայց ձեռքի տակ չի ունեցել, մի փոքրիկ հատված գտնվել է Հայհատմանահինի «Քյոթուկ» կոչված ձեռագրում: Հատվածը վերնագրված է. «Վառն սփանչիկաց Սուրբ Աստուածածնին»:

Այս հատվածի Հովհաննեսին պատկանելու մասին կա «Քյոթուկ» կազմողի հետևյալ հիշատակությունը. «էր եւ պատահումն ի վանան Սանահին կոչեցեալ, զոր տայ մեզ գրով իմաստուն Պետիկոսն Սարկաւապ»⁵: Նշված հատվածում Հովհաննեսը պատմում է, որ 1110 թվականի օգոստոսի 13-ին, Հաղբատում, առաւելության, միաբանները եկեղեցում աղոթած ժամանակ, նրանց վրա են

1. Դ. Ալիշան, Հուշիկ, էջ 300:

2. Նույնը, էջ 301:

3. Կ. Զարբանեկյան, Հայկական հին դպրության պատմություն, էջ 609:

4. Սամվելի քահանայի Անեցու, Հաւաքածոյի գրոց պատմագրաց, էջ 98:

5. Հայկ. ՍՍՈ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 3031, ք. 27բ:

հարձակվում են լրջունները. «Յանկարծակի յարեան եւ կաշիս զդուրս եւ զկողմանս աւօթարանին շուրջ պատեալ ամբարշտացն պարսկային սկիւթացուն մերկ գինուք պատ- յաստակեանք, յաժարան ձայնիւ զաղաղակ եղեալ»⁶: Այդ նույն ժամանակ, ինչպես երե- վում է, վանքում գտնված է եղել նաև Դավիթ թագավորը, Կյուրիկեի որդին, առանց զորքի: Սանահինի միաբանությունը, տեսնելով վե- րահաս վտանգը, աշխատում է և կարողա- նում անվնաս ազատել Դավիթին և փախցնել:

«Քյոթուկ»ի հիմնական մասը կազմվել է 17-րդ դարում⁷, օգտվելով հին պատմագրե- րից, վավերագրերից, հիշատակարաններից և պատմական այլ նյութերից: Անկասկած, հենց այդ ժամանակ էլ կազմող հեղինակն իր ձեռքի տակ ունեցել է Հովհաննեսի ամ- բողջական աշխատությունը և օգտվել է նրանից: Շատ է ցավալի, որ մինչև 17-րդ դարն անվնաս մնացած Հովհաննեսի այս պատմությունը այժմ կորած է մեզ համար:

Ի միջի այլոց, ժողովածուն կազմող հեղի- նակը, հայտնի մատենագրերի շարքում հի- շատակում է մի պատմագրի ևս, որի հեղի- նակը ինքը չի կարողացել պարզել, ձեռագրի փոսած և թերթեր թափած լինելու պատճա- րով. «Եւ միւս եւս գոյր պատմագիր, յորում զրեալ էր, զորոյ անուն ոչ կարացաք դիտել, վասն որոյ աղաչեմք ներել մեզ, բանդի կա- րի փոսեալ էր, որոյ ոչ սկիզբն գոյր եւ ոչ վերջն»⁸: Դժվար է այժմ հաստատապես որեւէ բան ասել այս պատմագրի մասին, բայց տկամա մարդ կասկածում է — հեղինակը չպարզված պատմական այս աշխատությու- նը Հովհաննեսի կորած պատմությունից մեկն ու մեկը չի՞ հանդիսացել արդյոք:

Բանասեր Բ. Սարգսյանն իր կազմած վե- նետիկի ձեռագրաց ցուցակի մեջ հիշում է իրենց մատենադարանում մի ձեռա- գիր (№ 261, 1504 թվի ընդօրինակու- թյամբ), ուր ընդօրինակված է անա- նուն մի ժամանակագրություն, որի հե- ղինակը, ըստ Սարգսյանի տեղեկության, օգտվել է Հովհաննեսի պատմությունից: Այդ մասին ժամանակագրությունը կազմող հե-

ղինակը թողել է հետևյալ հիշատակությու- նը. «Իսկ յետ նոցա (արաբացոց), սկիւթաց- ւոցն առնուլ զբռնակալությունն ալապիսի պատճառաւ, զոր ընթերցաք գրեալ վարդա- պետին մեծի, որ Սարկաազ վերակոշի...»⁹:

Սարգսյանի տեղեկությունից հրկվում է, որ անանուն ժամանակագրության սկզբի մասը բաղված է Սամվել Անեցուց, իսկ շա- րունակությունը՝ «Սարկավազ վարդապետի անհայտացած պատմութենն»¹⁰: Ժամա- նակագիրը, ինչպես երևում է Սարգսյանի տեղեկությունից, ուշ շրջանի համար կա- տարել է իր ավելացումները, հասցնելով այն 1314 թվականը, այսինքն շարունակե- լով ևս 180 տարվա պատմություն: Ժամա- նակագրությունը հասցվում է մինչև Ափ- խազիայի կոտորածը. «Եւ անոի գազանա- րար յարձակէին (թաթարք) յաշխարհին Գուգարացոց եւ սուր ի գործ արկեալ ան- խնայաբար կոտորէին. զորս ի բոլոն ար- կանէին, եւ այնպէս ահարեկ արարեալ զա- մենեսեան, զբազում գեօղս եւ զգաւառս ասորէին մինչև ի ներքին կողմն Վրաց, որ կոչի Ափխազք»¹¹: Ցանկալի էր, որ Վենետի- կի միաբանները, հնարավորին չափով շուտ, հրատարակության հանձնեին անանուն, այս ժամանակագրությունը, որպեսզի կարելի լիներ պարզել ժամանակագրի Հովհաննեսից օգտված մասի շարի և արժեքը:

Այնչա՛նը Հովհաննեսի անունով հիշում է նաև եկեղեցական մի պատմություն. «Ան- ցյալ դարու վերջը, — գրում է նա, — գոյող բա- նասեր մը կրսե թե «Սարկաազ վարդապետն սուրբ Յովհաննէս արար եկեղեցական պատ- մագիր». այս բանիս վրա հիներեն վկայու- թյուն մը չունիմ. միայն փափաքիմ թե հի- րավի գրված ըլլա»¹²: Այնչա՛նը ենթադրում է նաև, որ այդ պատմությունը, հավանական է, կանոնագիրք լինի... «Գուցե թե այդ պատ- մությունը ըլլա կանոնագիրք»¹³:

Մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ Հովհաննեսի անունով իրոք որ մեզ է հասել եկեղեցական մի պատմություն, որը սակայն ոչ մի կապ չունի կանոնագրի հետ:

Հովհաննեսի վերագրվող եկեղեցական պատմության մի հատվածը գտնված է մեր մատենադարանի երեք ձեռագրերում՝ № 2042 (14-րդ դարի ընդօրինակություն, Թ. 11 ր.—12 ր), 2043 (14—15-րդ դ., Թ. 372 ր.—376 ր) և 2045 (14-րդ դ., Թ. 104 ր.—

6. Նույնը, Թ. 27 ր.—28 ր:

7. Այս ձեռագիրը հայտնի է նաև «Հովսեփ Ար- ղությունի ձեռագիր» անունով, որովհետև սկսած 1797 թվականից, նա Արղությանի սեփականությունն է կազմել: Արղության ևս նպատակ է դրել, Հաղբառ- Սանահին վանահայրերի տրադիցիայով, շարունակել իր ժամանակի հետ կապված կարևոր վավերագրերի գրանցումները (տես ձեռագրի Թ. 1 ր, Թ. 264 և այլն):

8. Հայկ. ՍՍՍՔ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 3031, Թ. 19 ր.—բ:

9. Բ. Սարգսյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռա- գրաց, Բ. հատոր, էջ 817:

10. Նույնը, էջ 817:

11. Նույնը, էջ 817:

12. Այնչա՛նը, Հուլիսի, Բ. հատոր, էջ 304:

13. Նույնը, էջ 304:

106բ): Այս հատվածը վերնագրված է «Յնկեղեցական պատմութենէն, զոր երկրորդեալ է Սարկաւագ վարդապետի»: «Երկրորդեալ է» այստեղ, մեր կարծիքով, պիտի հասկանալ մեկնելու, ծաղկաքաղ անելու իմաստով: Իսկ թե ի՞նչ աշխատությունից է Հովհաննեսը ծաղկաքաղ արել, այս մասին քիչ հետո:

Հովհաննեսի եկեղեցական պատմության հատվածը սկսում է հոռմեական Բեկտոր եպիսկոպոսի զործունեությունից, այնուհետև հիշատակված են մի շարք աղանդներ (Արտեմիդի, Նեստորի և նրանց հետեւողների), իսկ վերջում Հովհաննեսը քննության է առնում Հայտնության և Մկրտության տոները: Ի միջի այլոց, Հովհաննեսին վերագրված եկեղեցական պատմության այս հատվածի մի այլ ընդօրինակությունը, ինչպես երևում է Հ. Ոսկանի մի տեղեկությունից, պահվել է նաև Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց Մատենադարանում (№ 884 ձեռագիրը):

Հովհաննեսի անունով մեզ հասած «Յնկեղեցական պատմութենէն, զոր երկրորդեալ է Սարկաւագ վարդապետի» խորագիրը կրող հատվածի նախնական ծանոթության ժամանակ մենք ևս այն կարծիքն էինք կազմել, որ Հովհաննեսը, հավանաբար է, ունեցել է, իրոք, եկեղեցական պատմության ընդարձակ մի տեկատ, որի հատվածն է վերև բերված պատմությունը: Սակայն ուսումնասիրության ընթացքում պարզվեց, որ մենք սխալված ենք եղել: Հովհաննեսի մեզ հասած այդ պատմության ուշագրի ուսումնասիրությունը մեզ բերեց միանգամայն այլ եզրակացություն: Այս մասին ևս մենք կխոսենք ստորև:

Հովհաննեսի կրոնական-պոլեմիկ աշխատությունների շարքում նախ անցեալ տարի մեզ հայտնի դարձավ նրա մի աշխատությունը, որը վերնագրված է. «Նորին (Յովհաննու Բահաւայի) հակաբանութիւն հնագիտական ընդդէմ անգիտական ոմանց յիւս գիտութեան, որ ստայոյ ճառիւք հաւանեցուցին զոմանս ի վայրագաց եւ պարզամտաց հատաւ, անհաւատի իրաց»¹⁴: Հովհաննեսն իր այս աշխատության մեջ, ինչպես խոստանում է իր ներածականում, նպատակ է դրել ծանոթացնել վաղ քրիստոնեական շրջանում առաջ եկած աղանդների հետ, նշել նրանց յուրաքանչյուրի առաջ դալու ժամանակը, տեղը, ղեկավարները, ընդհանուր ուղղությունը և այլն, այսինքն այն, ինչ որ արված է նրան վերագրված եկեղեցական պատմության վերել հիշված պատմական: Ինչպիսիք, իրեն հատուկ բարեխղճ-

հույսով, հիմնվելով սկզբնաղբյուրների տեղեկությունների համեմատական ուսումնասիրության վրա, պարզում է՝ թե ո՞ր աղանդը ո՞ր թագավորի կամ ո՞ր եպիսկոպոսի ժամանակ է հանդես եկել:

Պետք է ասել, որ աղանդավորների հետ կապված Հովհաննեսի այդ աշխատությունը կարևոր նյութ է հանդիսանում Հայաստանի սոցիալական շարժումների պատմության համար, որովհետև այնտեղ որոշ տեղ է արված նաև պատվիրյալներին, որոնց հիմնադիր է հիշված Պող Սամոսատացին:

Ինչպես հայտնի է, ժամանակին Հայաստանում տեղի ունեցող սոցիալական շարժումների մասին սենսացիոն նորություններ են հանդիսացել Գ. Տեր-Մկրտչյանի «Արարատ»-ում լույս ընծայած Անանիա Նալբեկյան «Գիր խոստովանութեան»¹⁵ եւ Բ. Սարգսյանի ուսումնասիրության հավելվածում տեղավորված Գ. Նարեկյան «Թուղթ» կնամակ միաբանությունը՝ թուրքականների մասին¹⁶: Այս տեքստերի և մատենագրերի մոտ եղած որոշ տեղեկության հիման վրա է, որ Կարապետ եպիսկոպոսը գրել է իր սրտեքավոր ուսումնասիրությունը պատվիրյալների մասին¹⁷: Հովհաննեսի ներկա աշխատությունը ևս, պետք է ասել, որ կարևոր սկզբնաղբյուր է սոցիալական շարժումների պատմության համար Հայաստանում:

Հովհաննեսն իր այս աշխատության մեջ օգտվել է Եվսեբիոս Կեսարացու եկեղեցական պատմությունից: Նա տեղ տեղ տառացի ընդօրինակել է Եվսեբիոս Կեսարացու եկեղեցական պատմության հինգերորդ գլուխը՝ «Վասն այնոցիկ, որ եղեն ի սկզբնական յաղանդոց անտի Արտեմիդի եւ որով օրինակաւ էին նոքա եւ որպէս համարձակեցան նոքա եղծանել զգիրս սուրբս» վերնագիրը ունեցող գլուխը: Հետաքրքիր է, որ Հովհաննեսի Եվսեբիոսից օգտված այս գլուխը ո՞չ թե վերնադրված հրատարակության բնագրի բուն տեքստի ընդօրինակության իմբիւն պատկանող ընդօրինակությունից է, այլ տողի տակի տրված ընդօրինակության իմբիւն, որը մեր կարծիքով, ավելի հին է և կարևոր: Մենք այստեղ ավելորդ լինք հա-

15. Երանեկյոյն հար Անանիայի գիր խոստովանութեան («Արարատ», 1891 թ., էջ 6—18):

16. Թուղթ ամենաշնորհ վարդապետին Գրիգորի Նարեկացու, զոր գրեաց ի հայկազն ոսխտին կնամակս կարծեացն անցելոց թուրքականաց... (տե՛ս Բ. Սարգսյանի «Ուսումնասիրություն Մանդե-Պատվիրյալ թուրքականիցն երուսաղեմի», Վենետիկ, 1893 թ., էջ 106—107):

17. K. Ter-Mkrtychian, Die Paulikianer, Leipzig, 1893.

14. Հայկ. ՍՍՍՊ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 2630, էջ 120:

մարում գուգահեռ բերել Հովհաննեսի և Եվանգելիոսի այդ տեքստերը, որովհետև նրանք այնքան նման են իրար, որ որոշ տեղեր հնարավոր է զինում նույնիսկ մի տեքստի հիման վրա ուղղել մյուս տեքստի մեջ տեղ գտած գրչական սխալները:

Հովհաննեսի՝ Եվանգելիոսից օգտվելու այս իրապետ օգնում է մեզ պարզելու նաև Հովհաննեսի անունով մեզ հասած վերև հիշված եկեղեցական պատմության հատվածի աղբյուրը և հասկանալ՝ թե ինչու է նա վերնագրված եղել «Յեկեղեցական պատմութենէ, զոր երկրորդեալ է Սարկիսազ վարդապետի»՝ ձևով: Ուսումնասիր հայագետները, մեր կարծիքով, սխալ են հասկացել նշված պատմության վերնագիրը: Այստեղ խոսքը Հովհաննեսի եկեղեցական պատմության մասին չէ: Հովհաննեսի այդ հատվածի վերնագրից չի երևում նույնպես, որ նա ունեցել է որպես թե եկեղեցական պատմություն, ուստի և ճիշտ չէ այն ենթադրությունը, որ Հովհաննեսի եկեղեցական պատմությունը կորել է: Այստեղ խոսքը պարզապես Եվանգելիոսի եկեղեցական պատմությանն է վերաբերվում, որի համապատասխան հատվածը Հովհաննեսը մեկնել, լուսարանել է նոր փաստերով, կամ ինչպես վերնագրում է ասված՝ «երկրորդել» է:

Արշակ-Տեր-Միքայելյանը Սամվել Անեցու ժամանակագրության ծանոթագրություններից մեկի մեջ հայտնում է, որ Փարիզի Ազգային մատենադարանում իրեն հանդիպել է 12—13 դարերի ընդօրինակություն ունեցող մի ձեռագիր, որը պարունակած է եղել Հովհաննեսի Քաղկեդոնական ժողովի և երկու բնության մասին մի աշխատություն, որը և, նա կարծում է՝ Հովհաննեսի պատմության մի հատվածը լինի¹⁸:

Մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ Տեր-Միքայելյանը սխալվում է: Հովհաննեսի Քաղկեդոնական ժողովի և երկու բնության մասին գրած վերև հիշված աշխատության ընդօրինակությունը ունենք Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերում ևս, սակայն նշված աշխատությունները ոչ մի կապ չունեն Հովհաննեսի պատմական աշխատությունների հետ: Նրանք կրոնական պոլեմիկ աշխատություններ են, որոնք Հովհաննեսը գրել է քաղկեդոնականության դեմ: Եթե կան այդ ժողովածուում պատմական որոշ նյութեր, ապա այդ ամենը բերված է միայն Քաղկեդոնական եկեղեցու հարձակումներից պատմական փաստերի հիման

վրա պաշտպանվելու նպատակով: Այս մասին մենք կխոսենք իր տեղում:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերում պահված Հովհաննեսի աշխատությունների որոշ փշրանքներ հնարավորություն են տալիս մեզ լուծել նաև Ալիշանի առաջ քաշած այն առեղծվածը թե՛ Հովհաննեսի անունով հայտնի եկեղեցական պատմությունը կարող է և նրա կանոնագիրը լինել: Պարզվում է մի ցավալի փաստ—որ Հովհաննեսի իրոք ունեցել է կանոնագիր, որը սակայն մեզ չի հասել: Այդ կանոնագրից մի փոքրիկ հատված պահել են Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերը:

Հովհաննեսի այդ հատվածը երևաց Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերում—№ 228 և № 6933: Առաջին ձեռագրում մեջ է բերված հետևյալ հատվածը. «Որպես եւ մեծ վարդապետն Հայոց Սարկիսազ ի դատաստանաց զիրան յիշէ եւ ասէ՝ բազում ժամանակ, զի ծնողքն հարկանեն զգաւալքն եւ ինքեանք մաղկատեն զնոսա, ապտակեն եւ ինքեանք մորմոքին, մանաւանդ յորժամ տեսանեն յարտասուս հարեալ առաջի ծնողացն, յայնժամ գալարին աղիքն, մմլին երկկամունքն եւ արտեւանունքն արտասուս թորացուցանեն»¹⁹: Մյուս հատվածը, համեմատաբար, ավելի կարճ է և հեղինակի մասին ոչ մի նշում չունի. «Նախախնամութիւնն Աստուծոյ... որպէս հայր որ սիրէ զորդի... է եւ բազում անգամ, զի ծնողն հարկանէ զգաւակն եւ ինքն մարմարի, եւ յորժամ տեսանէ յարտասուս հարեալ զտղայն, գալարի աղիքն եւ արտասուս ծորացուցանեն, այսպէս եւ մարդասէրն Աստուծո»²⁰: Երկրորդը, հավանական է համառոտված է առաջինից: Ցավալի է, որ Հովհաննեսի դատաստանագիրը, որն անշուշտ մեծ արժեք պիտի ներկայացներ հայ իրավունքի պատմության համար, դժբախտաբար, կորած է:

Հովհաննեսի մեզ հայտնի աշխատություններից կիսապատմական-կիսատոմարական բովանդակություն ունի նրա «Պատճէն Տոմարի» ընդօրինակությունների հավելվածում գրված ժամանակագրական ցանկը, որի հիմնական նպատակը եղել է ոչ թե առանձին ժամանակագրություն կազմել, այլ իր կատարած տոմարական հաշիվներով ժամանակագրության որոշ թվականներ ամփոփել:

19. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 228, Թ. 152ր:

20. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 6933:

18. Սամուելի բահանյի Անեցույ, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, էջ 292:

Այս տեքստը Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1973 ձեռագրում վերնագիր չունի: Վերնագրի փոխարեն կարմիր թանաքով միայն ընդգծված է «նորին» բառը²¹: Նախորդ տեքստը Հովհաննեսին է, ուստի և այստեղ ընդօրինակողը Հովհաննեսի անունը նորից չկրկնելու համար պարզապես վերնագրել է «նորին» ձեռով, ցանկանալով ասել, որ այս՝ նախորդ գլխում հիշված Հովհաննես քահանայի աշխատությունն է:

Հովհաննեսի ժամանակագրության այս ցուցակի համառոտ ընդօրինակությունը հրատարակել է Ոսկյանը «Հանդէս ամսօրեայում»: Վենետիկի մատենադարանի ձեռագրերի պարունակած այս ցանկը վերնագրված է եղել. «Սարկաազ վարդապետին է բանս»²²: Ժամանակագրությունն սկսում է Ադամի մահվանից և վերջանում Վրաց եկեղեցու բաժանումով: Ժամանակագրական այս ցանկը իր բովանդակությամբ շատ է նմանվում Շիրակացու տոմարի մեջ բերվող ժամանակագրական ցանկին: Վերջինս բերել է Տաշյանն իր կազմած ձեռագրաց ցուցակում²³: Այս նմանությունը հիմք է տալիս մեզ ենթադրել, որ Հովհաննեսի ժամանակագրական ցանկի հիմքը Շիրակացու ժամանակագրական ցանկն է հանդիսացել:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1973 ձեռագրի պարունակած Հովհաննեսի ժամանակագրական ցանկը ուշ շրջանի ընդօրինակողների կողմից զգալի փոփոխության է ենթարկվել: Ընդօրինակող գրիչները ժամանակագրությունը շարունակել և հասցրել են մինչև 1236 թվականը, մոնղոլների Հայաստան մտնելը և ավերելը:

21. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 1973, թ. 195ա:

22. «Հանդէս ամսօրեայ», 1925 թ., էջ 238—239:

23. Հ. Տաշյան, Յուդեական Վիեննայի ձեռագրաց..., էջ 117:

«ՈԶԵ (1236) Թուին անառիկ բերդն, որ կոչի Կայան և Լատե քաղաք և Անի մայրաքաղաք Հայոց և այլ բնակ աշխարհս Հայոց, գաւառք և անառ բերդորայք և անմուտ մայրիք ի միում ամ առան և կոտորեցին անհամար և անթիւ արք և կանայք և մանկունք»²⁴:

Ժամանակագրության վրա ավելացումներ կատարող հեղինակն անհրաժեշտ է համարել անգամ նշել Հովհաննեսի մահվան թվականը. «Փոխեցաւ ի Քրիստոս մեծ վարդապետ»: Սարկաազ»²⁵:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1973 ձեռագրի ժամանակագրական ցանկի արժեքավոր մասը, պետք է ասել, որ Հովհաննեսի ժամանակագրական ցանկի վրա հետագա գրիչների կատարած ավելացումներն են, որոնք կոնկրետ թվականներ են պարունակում այս կամ այն պատմական կարևոր իրադարձության մասին: Այսպես, նշված են վրաց Դավթի, Դեմետրիի և Գորգու զահակալության կոնկրետ թվականները, նրանց առանձին արշավանքները, 10—13-րդ դարերում Հայաստանում կատարված շինարարական կարևոր աշխատանքները և այլն:

Վերև նշված Հովհաննեսի պատմական աշխատությունները, համեմատաբար, մանր գործեր են: Նրանք փշրանքներն են պատմական այն մեծ աշխատությունների, որոնց մասին հիշատակություն է պահվել մեր մատենագրերի մոտ, բայց որոնք մեզ չեն հասել: Գուցե երբևէ հայագետներից բախտավոր մեկին հաջողվի հայտնագործել հայ մատենագրության այս լուսամիտ հեղինակի կորած պատմական աշխատությունները և մենք հնարավորություն ունենանք կոնկրետ նյութի հիման վրա դատել նրա արժեքը միջնադարյան հայ պատմագրության մեջ:

24. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 1973, թ. 199ա:

25. Նույնը, թ. 198ա:

